

REINTEGRACIJA POVRATNIKA

milena primorac

Radnici koji se vraćaju s privremenog rada u inostranstvu po svojim socijalnim, ekonomskim i psihološkim svojstvima predstavljaju posebnu vrstu radne snage. Mada je vraćanje migranata suštinski deo migratornog ciklusa, problemi vezani za njihov povratak najmanje su poznati i najmanje se istražuju. Za jugoslovensku društveno-ekonomsku situaciju problemi povratka ljudi koji su se prethodnih godina zapošljavali van granica zemlje i njihove društvene i ekonomske reintegracije postaju sve aktuelniji. Zapošljavanje povratnika mnogo je složeniji problem nego zapošljavanje ostalih radnika; taj proces zahteva ozbiljne, temeljne i složene pripreme, pošto je reč o formiranoj društvenoj grupaciji koja se po problemima i karakteristikama izdvaja od ostale radničke klase. Ukazaćemo ukratko na neke aspekte problema reintegracije: ekonomske, socijalne i političke.

Ekonomski aspekti

Kada je reč o povratnicima, ne može se mimoći problem njihovog zapošljavanja, a samim tim ni problem njihove profesionalne osposobljenosti za rad koji će obavljati u zemlji. Na rad van granica naše zemlje otišli su pripadnici svih profesionalnih grupa, od zemljoradnika (kojih je srazmerno najviše) do dobrih stručnjaka. Jedna od velikih iluzija bilo je verovanje da će radnici koji su radili u inostranstvu uspeti tamo stručno da se osposobe, steknu kvalifikacije i vrate se u zemlju kao ostručena lica. Razvijene zapadnoevropske zemlje su, međutim, uvozom strane radne snage otklanjale deficit u nekvalifikovanoj i priučenoj, »prostojoj« radnoj snazi. Do toga da strani radnici steknu izvesne kvalifikacije dolazi samo u određenim industrijskim granama (najčešće u građevinarstvu i metalurgiji), ali te kvalifikacije ni najmanje ne odgovaraju u međuvremenu nastalim potrebama zemalja u koje ovi radnici treba da se vrate. Sticanje kvalifikacija značilo je, najčešće, zapravo samo specijalizaciju za neku određenu vrstu posla. Unapređenje od nekvalifikovanog do polukvalifikovanog radnika često je samo nominalno i ne zahteva veće stručno usavršavanje. Tamo gde se podu-

čavanje i sprovodi, često se sastoji od usmenih ili pokaznih instrukcija na maternem jeziku radnika. Takvu vrstu »specijalizacije« radnik-povratnik najčešće ne može korisno da upotrebi u svojoj zemlji kada se vrati. Broj radnika koji su na rad u inostranstvo otišli kao kvalifikovani, ali su tamo gubili kvalifikacije i zapošljavali se kao nekvalifikovani, nipošto nije zanemarljiv. U našoj zemlji je danas očito neophodno ubrzati povratak određenih kadrova deficitarnih zanimanja. Privredi već više godina nedostaje oko 50.000 kvalifikovanih radnika koji se nalaze u inostranstvu, a već se nazire strukturalni i regionalni deficit radne snage.

Stručno osposobljavanje radnika koji se nalaze na privremenom radu u inostranstvu vrtilo se u zatvorenom krugu i, zapravo, ne postoji. Propaganda o »sistematskom poimanju osnovnih znanja i veština« svodi se, u stvari, na »poimanje određenih tehničkih zahvata, na opšte upoznavanje s industrijskim svetom, njegovim normama i pravilima igre«. Ili, kako kaže nekadašnji predsednik Saveznog udruženja nemačkih poslodavaca: »Značajan doprinos naših poduzeća stručnom osposobljavanju stranaca leži prije svega u tome da se njih uvede u industrijski svijet i načine rada, da ih se upozna s modernim i različitim oblicima proizvodnje u pogonima, te da ih se priuči u posluživanju skupih strojeva«. Odnosno, »više se radi o tome da se najprije prilagode oblicima modernog industrijskog društva. Upravo zbog njihovog mentaliteta je vrlo bitno da se naviknu na ritam jednog modernog poduzeća, na radni ritam, na tačnost, na disciplinu, dakle, na one stvari koje imaju manje veze s praktičnim radom i vještinom, a više sa stavom prema radu«.

Upravo zbog toga, kada je reč o ekonomskom aspektu reintegracije povratnika, mora se voditi računa o činjenici da su to radnici koji su veoma brzo doživeli proces prilagođavanja industrijskom načinu rada, što nipošto nije bez značaja. Oni, doduše, nisu stekli kvalifikacije u onoj meri u kojoj se to — iz više optimistički — očekivalo, ali, uprkos svemu, stekli su izvesna proizvodna iskustva i znanja koja se u jednoj široj podeli rada mogu veoma dobro iskoristiti. Pokazalo se da radnici, koji su se prvi put na Zapadu upoznali s proizvodnim ritmom modernog industrijskog načina proizvodnje, po pravilu postaju savesni i veoma disciplinovani. U zapadnoevropsku industriju otišao je seljak, a iz nje se vraća proleter koji će svoj radni vek nastojati da završi u preduzeću i u gradu. S obzirom na ovo, povratnici bi trebalo da imaju izvesne prednosti za zapošljavanje u odnosu na one radnike koji se zapošljavaju prvi put. Jer, ako je reč o racionalizaciji ekonomskih faktora, povratnici u velikoj meri umanjuju sve one gubitke u procesu zapošljavanja koji se vezuju za period prilagođavanja radnika na industrijski način rada.

Socijalni i socijalno-psihološki aspekti

Najveći broj ljudi odlazi na privremeni rad u inostranstvo iz nerazvijenih seoskih područja u velike urbanizovane centre. Suvršeno je isticati kakve razlike postoje u kulturi njihove stare životne sredine i metropola u kojima su se našli. Stanovništvo o kojem je ovde reč uglavnom je seoskog, palanačkog, a samo manjim delom gradskog porekla. Zato je suočavanje s razvijenim kapitalističkim industrijskim društvom, visokourbanizovanim i individualistički-utilitarno orijentisanim, za njih još teže. Može se pretpostaviti da je radnik na privremenom radu u inostranstvu doživio »kulturni stres« u procesu prilagođavanja na drugu kulturnu sredinu, urbanizovani način života i industrijski proces proizvodnje.

Radnik koji radi u inostranstvu nalazi se u konstantnom stanju napetosti, usled snažnog osećaja usamljenosti, društvene i kulturne izolovanosti, suženog ispoljavanja društvenog života, u kojem se često sreće s društvenom diskriminacijom i segregacijom. To stanje napetosti pojačavaju i socijalna nesigurnost u novoj sredini, neprilagođenost, jednodimenzionalna psihičko-emocionalna usmerenost ka ličnom uspehu i ekonomskoj dobiti, nostalgčnost, povučenošć u sebe itd. Psihološki problemi emigranta su veoma retko ispitivani, ali sva postojeća literatura o tome ukazuje na velike tegobe i trajne posledice ovakvog načina života. Neminovno je da tokom boravka u inostranstvu radnici doživljavaju krizu ličnog identiteta.

Dok žive i rade u inostranstvu, naši radnici se suočavaju s etički sasvim različitim sredinama, tuđom kulturom, tuđim običajima, nedovoljnom obaveštenošću o novim uslovima života, neznačajem jezika, nedovoljnim poznavanjem sopstvenih prava, eksploatacijom i diskriminacijom itd. Integracija u novo društvo je po pravilu selektivna i samo mali broj radnika uspe da se uključi u normalne tokove društvenog, a pogotovo kulturnog života; oni većinom postaju svojevrstni kulturni hibridi koji su iščupani iz svoje stare sredine, a u novoj se neće ukoreniti. Zato su strani radnici postali zahvalan uzorak za proučavanje različitih patoloških vidova adaptacije. Ako se posmatraju problemi zdravlja, različitih nesreća na radu, način na koji provode slobodno vreme, kriminalitet, njihovi porodični odnosi i slično — strani radnici predstavljaju dobar primer za različite psiho-patološke posledice neuspele adaptacije.

Proces privremene ekonomske emigracije prati ne samo smanjenje broja uloga i grupa u kojima je radnik aktivan, već i izvestan stepen »desocijalizacije«, transformacije njegovog dru-

književna reč

list Književne omladine Srbije, izlazi svakog 10. i 25. u mesecu.

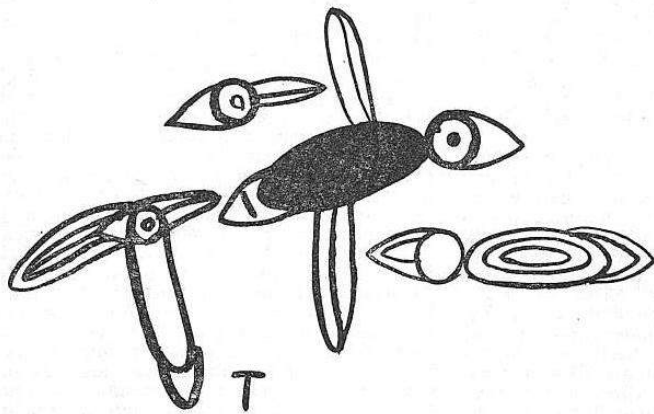
Najefikasniji način da dođete do KNJIŽEVNE REČI je da uplatite 80 dinara (godišnja pretplata) na žiro račun Književne omladine Srbije 60805-678-10397.

Adresa redakcije: Maršala Tita 16 Beograd
Telefon: (011) 657-737

štvenog položaja i vrednosnog sistema. Radnik menja vrednosti ne postižući koherentnost novih okvira zato što: (a) nema oformljene nove vrednosti koje bi se konstituisale u novu hijerarhiju, (b) ma kakve njegove vrednosti i njihov poredak i konzistencija mogle biti, one nisu u čvrsto određenom odnosu prema nekoj određenoj ulozi ili institucionalizovanom ponašanju.² Migrantske vrednosti postaju samo opšti indikatori njihovih očekivanja ili aspiracija. Migrant živi u jednom nestrukturisanom, neodređenom polju i nikada ne može biti siguran koliko njegove različite aspiracije i očekivanja mogu biti realizovani. Ovo, kao i svaka nestrukturisanost i nepotpuno određena situacija, dovodi do pojačanog osećaja nesigurnosti i anksioznosti. Prihvatanje kulturnih i vrednosnih elemenata stranog društva izrazito je selektivno, tako da se kod povratnika javlja svojevrsna mešavina zadržavanja zavičajnih kulturnih navika i prihvatanja novih, ali necelovitih i nesistematičnih obrazaca ponašanja.

Jedno istraživanje³ pokazuje kako naši radnici koji borave na privremenom radu u inostranstvu doživljavaju negativne posledice svog boravka, odnosno šta ocenjuju kao štetu pretrpljenu od boravka u inostranstvu. Ukupno 78,0% radnika smatra da je oštećeno radom u tuđoj zemlji. Među njima 61,5% navodi različite lične probleme, a samo 9,5% materijalne štete (zapuštenost i propadanje kuće, domaćih poslova i poljoprivrednih kultura, uvećane troškove zbog razdvojenog života i sl.). Lični problemi života u stranom sredini, teškoće usled razdvojenosti od porodice i domovine pogađaju najveći broj radnika. U 39,0% slučajeva navode se kao tegobe: samački život, privikavanje, snalaženje, psihičke teškoće, nostalgija, patnja, tuga, zabrinutost, osećaj skućenosti, ugroženosti, izgubljenosti, rastrzanosti, poniženosti. Kao teškoće izazvane boravkom u inostranstvu navode se (12,0%) preteran, težak i prekomeran rad, iscrpljivanje i trošenje u radu, narušavanje i gubljenje zdravlja, češće oboljevanje, ozlede na poslu, odsustvo i neizvesnost profesionalne i životne perspektive po povratku u zemlju, narušeni i raskinuti bračni i porodični odnosi, odlaganje ili kašnjenje u zasnivanju braka i porodice, a 11,0% radnika kao problem doživljava odsustvo i štetne posledice u odgoju i školovanju dece.

Polazeći od toga da društvo i kultura usmeravaju potrebe i razvoj individue u određenom smeru, stvarajući određene standarde ponašanja, reagovanja, određujući uloge i delatnosti koje individue treba da obavljaju u svojoj društveno-kulturnoj sredini, omogućujući im da stvore jedan okvir integracije svojih želja, aspiracija i zahteva, može se govoriti o uskraćenosti radnika — ekonomskih emigranata u ovom pogledu. Jer životnu sredinu čovek ne doživljava samo kroz prilagođavanje već i kroz mogućnost prevazilaženja i stvaranja novih situacija i uslova za ispoljavanje sopstvenih težnji. Kao društveno biće, čovek se mora osećati pripadnikom određene društvene sredine u kojoj je ravnopravni učesnik personalno-društvene integracije. Čovek nosi u sebi potrebu za drugim čovekom i potrebu da ga drugi čovek želi.

vek želi. Sve dok se nalazi u podređenom i najamničkom odnosu, sve dok nije uključen u šire institucije društva u kojem radi i živi, pogotovo kad je odvojen od porodice, radniku su uskraćene mnoge od ljudskih potreba i mogućnosti i on je otudena, okrnjena ličnost.

Stoga, kada organizacije udruženog rada zapošljavaju radnike koji su radili u inostranstvu, moraju voditi računa o veoma složenoj situaciji u kojoj se oni nalaze, o tome šta stoji iza njih i o tome šta im treba pružiti u budućnosti. Vraćanje iz inostranstva je izraz nastojanja da se ispune svi preduslovi za vođenje normalnog, punog života, kakav se u tuđoj zemlji nije mogao voditi. Život i rad u inostranstvu imali su različite posledice; eventualne novostečene karakteristike ovih ljudi i njihovih individualno-psihološki i socijalno-psihološki problemi moraju se imati u vidu prilikom prihvatanja u radnu i širu društvenu okolinu. Ova okolina, pak, treba da traga za putevima i načinima njihovog ponovnog uklapanja ne samo u proces proizvodnje, već i u sve tokove društvenog i kulturnog života.

Nema spora oko toga da su u kapitalističkom sistemu proizvodnje strani radnici eksploatisani. U odnosu na domaće radnike, nad njima se vrši eksploatacija, jer samim tim što su dovedeni spolja, stavljeni su u nepovoljniji položaj i nalaze se u odnosu suparništva s lokalnom radnom snagom. Sistemom kvalifikacija, nižih nadnica, sigurnošću u to da će došljaci prihvatiti teži rad u preduzeću, svesnošću da će stranci biti prvi otpušteni s posla itd. — stvaraju se u radničkoj klasi dva sloja, privilegovani i diskriminirani. Radnici došljaci se nalaze na dnu lestvice i konkurišu samo onim slojevima domaće radničke klase koji su najteže eksploatisani. Mehanizam industrijske rezervne armije, o kojem je još Marks pisao, omogućuje i pospešuje ovu podelu, tako da strani radnici usled svog položaja »privremenih radnika« prihvataju i nepovoljnije uslove koji im se nameću.

Kada se reč o političkim aspektima reintegracije povratnika, onda je važan pokazatelj toga stanja njihova klasna svest. Poznato je da na odnos klase i klasne svesti utiče niz činilaca. Kada se govori o radnicima na privremenom radu u inostranstvu, ti činioči su mnogo složeniji, kao što je složenija i objektivna situacija u kojoj se nalaze. Najpre, takav radnik umesto celovitog doživljaja kapitalističkog društva ima njegov fragmentarni doživljaj, što je svakako jedna od prepreka u konstituisanju klasne svesti. Kontinuitet neposrednog i posrednog, završnog cilja radničke klase, odnosno potreba da se ekonomska borba pretvori u političku, ovde se može veoma teško ispoljavati, jer radnik na privremenom radu u inostranstvu ostvaruje samo svoju ekonomsku ulogu, a ne i političku — politički, on je obespravljen. Strani radnici će se pre boriti za neke trenutne ekonomske ciljeve, nego što će se upuštati u šire društvene i političke borbe, čiji im karakter i mogući ishod, uostalom, ne mora uvek biti dovoljno jasan. Isto tako, činjenica je da strani radnici nisu postigli veće rezultate u zaštiti svojih prava i u svojoj organizovanosti. Za to je svakako presudan strah za sopstveni položaj, strah da ne izgubi posao, odnosno da mu se na bilo koji način ne onemogući da dođe do zarade. Čovek je krenuo na rad u inostranstvo da bi zaradio i uštedeo, pa ga motiv zarade i svest o tome da uvek može izgubiti posao čine pomirljivim s postojećim uslovima života i veoma neangažovanim. On, po pravilu, rešava svoje probleme i ostvaruje svoja prava na individualnom nivou. Najveći deo ekonomskih emigranata su prvi put stavljeni u situaciju proletarijate i prirodno je da ne mogu tako brzo doživljavati sebe kao klasno svesne radnike.

»Privremeni« način života, tipičan pečalbarski odnos prema svetu, stvorio je svakako i najamnu psihologiju emigranta, pomirenog s tim da »za kratko vreme« bude eksploatisan. Neka istraživanja pokazuju da kod »gostujućeg« radnika postoji svest o tome da je eksploatisan. Važno je, međutim, voditi računa o činjenici da se eksploatacija ovde ne doživljava na doktrinarni način, već na osnovu neposrednog iskustva, kroz teške uslove rada, male nadnice, ponižavanje, diskriminaciju u svim sferama života i rada, izrazito nizak i »privremen« životni standard, podređenost poslodavcu i stranom ekonomskom i društveno-političkom sistemu uopšte.

Radnik koji radi van zemlje opterećen je dilemom u pogledu svoje pripadnosti: on nosi u sebi i etnocentrizam i internacionalizam. Jedna od odlika jugoslovenske ekonomske emigracije leži u činjenici da je, premda poreklom iz socijalističke zemlje, dobar deo ovih radnika u kapitalističkoj zemlji dožive svoju proletarijatu. Velike kulturne, političke, ideološke i slične razlike u odnosu na radničku klasu zemalja u kojima rade, čine da među radnicima na privremenom radu u inostranstvu postoji velika vezanost za našu radničku klasu. S jedne strane, oni su po svom trenutnom mestu u proizvodnji deo kapitalističkog proletarijata, podnoseći usled toga sve uslove eksploatacije i najamnog odnosa, a s druge strane, deo su jugoslovenske radničke klase, pošto su perspektivno i otadžbinski vezani za nju.

Putevima zapošljavanja povratnika u organizacijama udruženog rada, deo naše radničke klase oslobađa se kapitalističke eksploatacije i smešta u samoupravne socijalističke ekonomske, društvene i političke odnose. Uspešnu reintegraciju povratnika omogućuje najpre regionalni programi razvoja i lokalne institucije, dakle, prihvatanje na mikro nivou. Od pomoći je saznanje da veliki broj povratnika želi da ostanu u zavičajnom području. Svaki radnik koji se vrati potencijalni je činilac ekonomskog i društvenog napretka, mada donosi sa sobom i izvesne konflikte kada se ponovo vrati u društvo koje je napustio. Analiza ovog procesa može doprineti boljem korišćenju ovih novih ljudskih mogućnosti i adekvatnijem planiranju politike spoljnih ekonomskih migracija. Zato je »emigracija s povratkom« adekvatniji naziv od naziva »vraćanje iz emigracije« ili »dolazak povratnika«.

¹ V. Marios Nikolinos, »O učinku migracija na zemlje emigracije«, Bilten Odjela za migracije Instituta za geografiju Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, mart 1973, br. 3.

² Šire o tome v. u S. N. Eisenstadt, *The Absorption of Immigrants*, Routledge and Kegan Paul, London 1954, str. 26 i dalje.

³ Anketu je sproveo Ekonomski institut Ekonomskog fakulteta u Sarajevu u vreme novogodišnjih praznika 1972/73. Anketom je obuhvaćen 961 ispitanik. Isto istraživanje, ali s većim uzorkom, izveo je i Institut društvenih nauka u Beogradu.